

κό αγροκτηνοτροφικό κέντρο και οριακή θέση συναντήσεων και συναλλαγών στην κεντρική Αιτωλία. Η στρωματογραφική έρευνα έδειξε ότι ο οικισμός υπέστη δύο σημαντικές καταστροφές, μία περί το 1450 π.Χ., της οποίας βρέθηκε σφραγισμένο στρώμα και άλλη, τελική, κατά τα τέλη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού - αρχές της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, εντός του 11ου αι. π.Χ.

Νέα εποχή αρχίζει στον Θέρμιο τον 11ο αι. π.Χ. με την εισαγωγή και παραγωγή αμαυρόχρωμης κεραμικής με γεωμετρική διακόσμηση, που μπορεί τεχνοτροπικώς και στρωματογραφικώς, τουλάχιστον στον Θέρμιο, να χρονολογηθεί στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και να σχετισθεί με εκείνη της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου. Την ίδια εποχή σημαδεύει και η οικοδόμηση ενός μεγάλου κτηρίου, του μεγάρου Β. Ο Θέρμιος την εποχή αυτή των μεγάλων αναστατώσεων και της κρίσης που ακολούθησε τον αφανισμό του μυκηναϊκού πολιτισμού, αποκόπτεται από τη νοτιότερη Ελλάδα και συνδέεται με τον βορειοδυτικό πολιτισμικό χώρο. Δεν γνωρίζουμε εάν έγινε εγκατάσταση νέων πληθυσμιακών ομάδων ή μόνο αλλαγή προσανατολισμού, και δεν είναι ασφαλές ότι συντελέστηκε ανατροπή του πολιτικοκοινωνικού συστήματος. Ο Θέρμιος εξακολουθεί να έχει την ίδια λειτουργία στην κεντρική Αιτωλία. Το μέγαρο Β (εικ. 718), όπως παλαιότερα το αμφιδυτό μέγαρο Α (εικ. 716) είναι αρχηγική έδρα και χώρος συναντήσεων. Είναι μακρόστενο ορθογώνιο κτήριο με τριμερή διαίρεση, διαστάσεων 21,40x7,30 μ. Αποδείχθηκε ότι οι παρατηρούμενες αποκλίσεις των τοίχων του από την ευθεία δεν είναι αποτέλεσμα αρχαϊκού σχεδιασμού, αλλά οφείλονται σε μεταγενέστερες και τυχαίες αλλοιώσεις. Κατά την εποχή λειτουργίας του κτηρίου υπήρχε προ της εισόδου κατασκευασμένος από πλάκες λάκκος θυσιών στον οποίο βρέθηκαν οστά εριφίου και πουλιών. Η άσκηψη λατρείας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού όσο και κατά τους Σκοτεινούς χρόνους στον Θέρ-

718. Θέρμιος. Ο περίτερος ναός του Απόλλωνος Θερμίου (7ος αι. π.Χ. - ύστερη ελληνιστική εποχή) και σε βαθύτερο επίπεδο το προγενέστερο κτήριο, μέγαρο Β που έδωσε τη θέση του τον 8ο αι. π.Χ. σε βωμό ολόκαιστων θυσιών.

719-721, 724. Θέρμιος. Πίλινες πλάκες με μυθολογικές ζωγραφιστές παραστάσεις, γνωστές ως «μετόπες». Πιθανώς κομοούσαν τους τοίχους του σπακού του ναού του Απόλλωνος. Σπάνια έργα της ζωγραφικής του τελευταίου τέταρτου του 7ου αι. π.Χ. με μηνμενίδες σχέδια και λαμπρά χωρίς φθοσκασιμούς χρώματα, μαύρο, καστανό, κεραμιδί, πορφυρό, κίτρινο και άσπρο. Αριστερά έγχρωμα σχέδια του E. Gilliéron πατρός, δεξιά φωτογραφίες των πλακών. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

719. Κυνήγιος με τόξο κρατεί ανάφορο, από το οποίο κρέμονται σκοτομένα ελάφι και αγριόχοιρος. Ταυτόσημο με μυθικούς ήρωες, Ηρακλή, Μελέαγρο, Ωρίωνα, ή και με «τοπικών ήρωα».

720. Η Χελιδών (με επιγραφή) και η Ανδών. Είναι η Πρόκνη και η Φιλομίλα, κόρες του μυθικού βασιλέα των Αθηνών Πανδίωνος. Παριστάνονται τεμαχίζοντας τον Ίτυ, γιο της Πρόκνης, εκδικούμενες τον βιασμό της Φιλομίλας από τον σύζυγο της Πρόκνης Τηρέα. Ύστερα για να σωθούν από την καταδίκη του Τηρέως μεταμορφώθηκαν σε πουλιά, το χελιδόνη και το ανδώνι. Παράλλαξη του μύθου συνδέεται με τη Δυτική Ελλάδα.

721. Ο Αργεῖος ήρωας Περούς, γιος του Διός και της Δανάης, ένας από τους προγόνους του Ηρακλέους, φεύγει πετώντας με φτερωτά πέδιλα μετά από τον άθλο του αποκεφαλισμού της Μέδουσας. Το γοργόνειο εξήγει από τον σάκκο, την *κιβίσι*, έχει ξίφος αντί της άρπης που αναφέρει ο μύθος και φορεί την *κινέτι*, τον πύλο του Άδου που τον έκανε άρατο όταν τον καταδίωκαν οι αδελφές της Μέδουσας.

μο δεν έχει σχέση με πρωική λατρεία, σύμφωνα με τα έως τώρα ανασκαφικά στοιχεία.

Κατά τους πρώιμους αυτούς χρόνους δεν υπήρχε ιδιαίτερος χώρος λατρείας (τέμενος), και ο Θέρος δεν μπορεί να ενταχθεί ακόμη στην κατηγορία των πρώιμων ιερών, όπως της Ολυμπίας, της Ισθμίας και άλλων. Μόνο μετά από την καταστροφή του μεγάρου Β, πιθανότερα στις αρχές του 8ου αι. π.Χ., και με την ίδρυση της εστίας των ολόκαυστων θυσιών ανάμεσα στα ερείπια των τοίχων του αρχηγικού οίκου, αρχίζει κοινοτική λατρεία. Θυσίες διαφορετικές γίνονταν και σε ευκαιριακούς βόθρους που βρέθηκαν συντροφευμένοι με σιδερένια αφιερώματα, κυρίως αιχμές δοράτων και μαχαίρια. Την ίδια εποχή άρχισαν, φαίνεται, και οι κανονικές θυσίες, οι ακολουθούμενες από ευσχίες. Στο μελανό στρώμα των θυσιών αυτών υπήρχαν τα χαλκά αφιερώματα της Υστερογεωμετρικής περιόδου, ανάμεσά τους το συριακό ειδώλιο του θεού Reshef (εικ. 714), που πιθανότατα είχε θεωρηθεί μορφή του Απόλλωνος, ειδώλιο κελπητίζοντος ιππέα που μπορεί να αποδοθεί σε βορειοδυτικό εργαστήριο χαλκοπλαστικής (εικ. 723) και πολυάριθμοι σφικνωτάρες βοστρύχων, που υποδηλώνουν την αφιέρωση της κόμης από τους νέους και τις νέες κατά τις τελετές «μεταβάσεως» (ενηλικίωσης κ.ά.).

Εντός του 7ου αι. π.Χ. ο χώρος της λατρείας ορίσθηκε από σειρά ακανόνιστων πλακών που τοποθετήθηκαν ελλειψοειδώς γύρω από τον χώρο της πύλινης εστίας των ολόκαυστων θυσιών και των βόθρων και ίσως στήριζαν ελεύθερους μικρούς πεσίσκουκους. Παλαιότερα οι πλάκες αυτές είχαν νομισθεί βάσεις κίωνων περιστυλίου γύρω από το μέγαρο Β. Η νέα στρωματογραφική έρευνα απέδειξε ότι όταν αυτές τοποθετήθηκαν, το κτήριο είχε καταρρεύσει. Την εποχή των πλακών του ελλειπτικού περιβόλου είχε στηθεί στον χώρο των βόθρων και βρέθηκε στη θέση του αργός *ιερός λίθος*, σύμβολο ανεκωνικού παρουσίας θεότητας ή δαίμονος. Προς βορράν της εστίας διατηρήθηκε, επισκευαζόμενο κατά καιρούς, το πίσω δωμάτιο του μεγάρου Β για τις ανάγκες της λατρείας. Η νέα ανασκαφή έδειξε ότι το μέγαρο Β δεν μετατράπηκε σε ναό και δεν το διαδέχθηκε άμεσα ο πρώιμος αρχαϊκός σπός. Μεταξύ των δύο στρωματογραφικών οριζώντων, του μεγάρου Β και του ναού του Απόλλωνος, αποκαταστάθηκε η μακρά περίοδος της υπαιθρίας λατρείας, της οποίας τα *μαρτύρια* περιγράψαμε. Τα κατάλοιπα αυτά δείχνουν τον αυξανόμενο εμπλουτισμό, τον σύνθετο χαρακτήρα και τη διαφοροποίηση των τελετουργιών από τον 8ο στον 7ο αι. π.Χ. Λίγο πριν κτι-

719

720

721

θούον οι πρώτοι μνημειώδεις ναοί, η λατρεία ήταν ήδη πολυεπίπεδη.

Η εγκατάσταση της λατρείας του Απόλλωνος εντός του 8ου αι. π.Χ. ήταν πιθανώς προγραμματική επίδειξη ισότιμων κοινοτήτων της κεντρικής περιοχής και μία πρώτη πράξη εθνοτισμού των Αιτωλών της περιοχής αυτής. Το ιερό του Θέρμιου χωρίς να έχει γίνει ακόμη εθνοτικό ή παναιτωλικό, είχε αρχίσει να λειτουργεί ως τόπος συνόδου των λαών πληθίσιαρχων κοινοτήτων και να προσφέρει κοινοτική συνοχή. Αυτό υποδηλώνει ίσως και ανταγωνισμό προς άλλες περιοχές, τουλάχιστον της Αιτωλίας, π.χ. της Καλυδόνος και της Πλευρώνος που επίσης πάσχιζαν, όπως δείχνει ο «Νηών Κατάλογος» της *Ύλιάδος*, για εθνοτική συγκρότηση.

Προς τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. ο Θέρμιος, ήταν σε θέση να ανα-

δείξει το υπερκοινοτικό πρόσωπο που είχε ήδη διαμορφώσει, με την οικοδόμηση μνημειωδών κτηρίων. Γύρω στο 620 π.Χ. κτίζεται στον χώρο του μεγάλου βωμού της στάχτης ο πρώτος ναός, του Απόλλωνος (εικ. 718), ο οποίος σύμφωνα με τη μελέτη που γίνεται τώρα φαίνεται ότι ήταν απλός ογκός χωρίς περίσσεια κινόνων, με αέτωμα ίσως μόνο εμπρός. Στον ναό αυτόν ανήκουν πλήρεις αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις, σίμες, υδρορροές οι οποίες στις πλάγιες όψεις ήταν κεφαλές λιονταριών και εναλλάσσονταν με ακροκέραμα, γυναικεία πρόσωπα διαιδαιλικής τέχνης. Η κεράμοσή του ανανεώθηκε την ύστερη αρχαϊκή περίοδο ή τον 5ο αι. π.Χ. με νέα ακροκέραμα γυναικείων και ανδρικών μορφών (εικ. 722). Οι πλίντες πλάκες με ζωγραφικές παραστάσεις αντιπροσωπευτικές της εποχής τους, προς τα τέλη του 7ου αι. π.Χ., αρχικά θεωρήθηκαν μετόπες δωρικού θρηικού, αλλά είναι πιθανό ότι αποτελούσαν ζωφόρο στο επάνω μέρος των τοίχων του ογκού. Οι σωζόμενες παραστάσεις είναι: Γοργόνη (εικ. 724), ο Περούς που φεύγει μετά από τον αποκεφαλισμό της Μέδουσας (εικ. 721), η Χελιδών και η Ανδών του μύθου της Πρόκνης και της Φιλομήλας (εικ. 720), οι κόρες του Προίτου απαλλαγμένες από τη μαγία, η απολλώνια τριάς, κυνηγός με ελάφι και αγριόχοιρο (εικ. 719) και ίσως ο Τυφών. Οι μύθοι είναι κατεξοχήν πρωτοελληνικοί. Πιθανώς η εικονογραφία τους σχετίζεται εν μέρει με το θεματικό δίπτυχο ύβρεως και θείας δίκης. Η υπόσταση του Απόλλωνος ταιριάζει στο θέμα της προγραμματικής αυτής εικονογραφίας.

Η άλλη σειρά των μικρότερων ζωγραφιστών πλακών στις οποίες σώζονται παραστάσεις των Χαρίτων, της Ειλειθυίας, της Ίριδος, του κενταύρου Φύλου και ενός συμπλέγματος «ιερού γάμου», αποδόθηκαν σε έναν μικρότερο ναό και λίγο νεότερο από τον προηγούμενο, που ανήκει επίσης στον Απόλλωνα με την προσωνημία του Λυσείου (λυτρωτή) και ο οποίος βρισκόταν προς ανατολάς του μεγάλου ναού του Απόλλωνος, σε υψηλότερο επίπεδο. Στη θεά Άρτεμη έχει υποθετικά αποδοθεί άλλος μικρός ναός βορειοδυτικός του ναού του Απόλλωνος. Και στον ναό αυτό έχουν προσγραφεί πλίντες αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις, ανάμεσά τους κυνοκέφαλες υδρορροές. Τρεις ναοί μαζί την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο φανερώνουν αυξημένες λατρευτικές ανάγκες ευρύτερης περιοχής.

Την εποχή αυτή δεν υπήρχε οικισμός στη θέση του ιερού, ίσως όμως υπήρχαν πληθίσιαρχες κώμες. Αστικό κέντρο δεν αναπτύχθηκε στον Θέρμο. Το «εθνικό» Θέρμιος, του οποίου η αρχαιό-

722

723

τερη μαρτυρία δεν φαίνεται να είναι παλαιότερη του 5ου αι. π.Χ., ανήκει στους κατοίκους των οικισμών αυτών, των οποίων δεν έχουν βρεθεί κατάλοιπα, και δεν σημαίνει φυλετική ενότητα. Τα ευρήματα, μετά από τον 7ο αι. π.Χ. γίνονται ολοένα σπανιότερα. Εκτός από επισκευές των κτηρίων που αναφέραμε δεν έχουμε στοιχεία για τη λειτουργία του ιερού κατά την κλασική εποχή. Λείπει επίσης κεραμική των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Ήδη τον 4ο αι. π.Χ. το Κοινό των Αιτωλίων είχε διαμορφωθεί. Η ολοκλήρωση όμως του μετασχηματισμού στην Αιτωλική Συμπολιτεία έγινε μόνο από την πρώιμη ελληνιστική εποχή. Τότε, ο Θέρμος που ήταν ήδη παναιτωλικό ιερό γίνεται έδρα για ορισμένες λειτουργίες της Συμπολιτείας. Η οικοδομικά δραστηριότητα που είχε σκοπό να οργανώσει αρχιτεκτονικά τον χώρο για τις πρακτικές ανάγκες, αλλά και την προβολή της Συμπολιτείας, αρχίζει την εποχή αυτή (εικ. 717).

Ο Θέρμος αρχικώς ήταν ατελής, γιατί ο τόπος ήταν τόσο οχυρός ώστε να θεωρείται ακρόπολη όλης της Αιτωλίας. Το τείχος περιβάλλει έκταση 340 x 220 μ. περίπου· η χρονολόγησή της οικοδόμησής του κυμαίνεται από την εποχή της ίδρυσης της πολιτικής αγοράς έως τα τέλη του 3ου αι. π.Χ., δηλαδή μετά από τις εισβολές των Μακεδόνων (218 και 206 π.Χ.). Ο περίβολος αυτός περιελάμβανε στα ανατολικά τον χώρο του ιερού του Απόλλωνος και της πολιτικής αγοράς, και στα δυτικά ευρύ πεδίο, στο οποίο θα υπήρχαν βοηθητικές εγκαταστάσεις για τις συγκεντρώσεις και τις εμπορικές δραστηριότητες κατά τις εορτές και τις πανηγύρεις. Την εποχή αυτή το ιερό και η πολιτική αγορά αποτέλεσαν ενιαίο επίμηκες ορθογωνιομένο σύνολο, πλατεία μήκους 265, πλάτους 21 μ., την οποία πλαισίωναν στις μακριές πλευρές οι δύο μεγάλες στοές, ενώ στις στενές πλευρές εξασφάλιζαν μνημειώδη δίομη ο ναός του Απόλλωνος προς βορράν και το βουλευτήριο προς νότον. Η πλαισίωση με τις στοές έδινε την εντύπωση «πλατείας οδού». Υπάρχουν και άλλα πρώιμα και νεότερα ανάλογα παραδείγματα στον ελληνικό χώρο και στη Μικρά Ασία. Είναι ένας νεωτεριστικός τύπος χωρορρυθμίας που προτιμήθηκε έναντι της παλαιότερης τάσης του τετραγωνισμού, για να ενωθεί το παλιό ιερό με τη νέα αγορά. Τέτοια πρωτοποριακή μορφή είναι φυσικό να εμφανισθεί σε τόπο που παίρνει τον θρόνο μεγάλων κέντρων του κλασικού παρελθόντος. Μετά από την καταστροφική μακεδονική εισβολή, η ανατολική στοά ξανακτίσθηκε και απέκτησε λιθινό θρανίο για τις πολιτικές συγκεντρώσεις ή τη διαμονή εορταστών. Την ίδια εποχή ανακατασκευάστηκε και ο ναός του Απόλλωνος και δέχθηκε περίσπαση κίωνων, ενώ διατήρησε το επίμηκες σχήμα του ογκού με μεσαία ξύλινη κιονοστοιχία. Αναλημματικός τοίχος κατασκευάστηκε κατά μήκος της ανατολικής πλαγιάς με αρχιτεκτονικά μέλη των κατεστραμμένων κτηρίων. Της τελικής καταστροφής της ανατολικής στοάς, μετά από το 167 π.Χ., διατηρούνται εκτεταμένα λείψανα. Τότε, μετά από την ήττα του βασιλιά Περόωσ της Μακεδονίας και την ουσιαστική διάλυση της Αιτωλικής Συμπολιτείας, αρχίζει η βαθμιαία ερήμωση του Θέρμου. Οι Αιτωλοί αβοήθητοι από τους άλλους Έλληνες, οι οποίοι είχαν υποστεί τις επιδρομές τους, «κατίντησαν εις εαυτούς», ήταν δε τα πράγματα στην Αιωλία «άκρισας και παρανομίας και φόβου πλήρη» όπως γράφει ο Πολύβιος (30, 11). Οι εμφύλιες παραταξιακές συγκρούσεις ήταν, φαίνεται, η αιτία της καταστροφής. Ύστερα όλη η Αιτωλία υπήχθη στη ρωμαϊκή επαρχία της Αχαΐας.

722. Θέρμος. Ανδρική μορφή σε ακροκέραμο που ανήκει στην πύλην αρχιτεκτονική διακόσμηση του ναού του Απόλλωνος, που αναεσώθηκε την ύστερη αρχαϊκή περίοδο ή τον 5ο αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Θέρμου.

723. Θέρμος. Ειδώλιο χάλκινο κελπιζόντος ιππέα του τέλους της Γεωμετρικής περιόδου (περί το 700 π.Χ.). Ενώ το άλογο παριστάνεται ακίνητο, ο ιππίας, κρατώντας νύχι και κέντρον, έχει την έντονη κίνηση αναβάτη αλόγου που τρέχει. Είναι η αρχαιότερη παράσταση αυτού του τύπου και μπορεί να υποδηλώνει ότι εγγίνονταν ήδη τότε ιππικοί ανταγωνισμοί και μάλαστα στον ίδιο τον Θέρμο. Αρχαιολογικό Μουσείο Θέρμου.

724. Θέρμος. Πλάκα με παράσταση γοργονείου, του αποτροπαϊκού κεφαλή της Μέδουσας, μυθικού δαιμονικού τέρατος που απολθιθνε όσους συναντούσε το πύρινο βλέμμα της. Η παράσταση είναι παραλλαγή πρώιμου αρχαϊκού τύπου γοργονείου. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ακαρνανία Ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Η Ακαρνανία καταλαμβάνει το δυτικότερο μέρος του σημερινού νομού Αιτωλοακαρνανίας, από το Ιόνιο έως τον Αχελώο και από τον Αμβρακικό έως τον κόλπο του Αστακού και τις εκβολές του Αχελώου (εικ. 725, 727). Ο Αχελώος ήταν το όριο προς ανατολάς, όχι πάντοτε σταθερό, αλλά μεταβαλλόμενο ανάλογα με τις κρατούσες πολιτικές συνθήκες και τις ιστορικές εξελίξεις. Τον 4ο αι. π.Χ. οι Ακαρνανές κατέχουν εδάφη ανατολικά του ποταμού. Οι Αιτωλοί από την πλευρά τους επανειλημμένα κατείχαν εδάφη των Ακαρνανών. Υποδιαιρείται σε τέσσερις από βορρά προς νότο ζώνες. Η ανατολικότερη, γύρω από τον Αχελώο και ανατολικά των υψωμάτων του Λιγοβιτισίου, αποτελεί μια εσωτερική πεδιάδα πλούσια σε νερά, ένα μέρος της, ωστόσο, ανήκει στην Αιτωλία. Εδώ υπήρχαν οι πόλεις Λιμναία (σημερινή Αμφιλοχία), Στράτος, Δηρείς, Μητρόπολις (σημερινή Παλαιομάνινα) και Οινιάδες. Τη δυτικότερη πεδιάδα οριοθετεί ο στενός ισθμός μεταξύ Λευκάδας και Ακαρνανικών ακτών, τον οποίο, σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, διάνοιξαν οι Κορίνθιοι όταν ίδρυσαν την αποικία τους στη Λευκάδα. Οι δύο ενδιάμεσες κοιλιάδες (ζώνες) διακόπτονται από την ασβεστολιθική οροσειρά των Ακαρνανικών ορέων. Αυτή χωρίζεται στα νότια με το όρος Μπούμιτος και περικλείει την παράκτια λεκάνη της Αλυζίας, όπου και η ομώνυμη αρχαία πόλη (σημερινή Κανδύλα). Στα δυτικά της συναντάμε τις πόλεις Θύρρειον, Ανακτόριον, Πάλαιρο και Σόλλιον, ενώ στα ανατολικά τις πόλεις Εύριμο, Μεδεώνα, Τορύβεια, Φοιτίες, Κόροντα και Αστακό. Λόγω αφθονίας των υδάτων, στις ανατολικές περιοχές η κτηνοτροφία ήταν πολύ ανεπτυγμένη. Η κοιλιάδα νότια της Αμφιλοχίας (όπου τοποθετείται η αρχαία Λιμναία) ήταν στην αρχαιότητα έλος και εκεί σχηματίζονταν δύο λίμνες, ο Οζερός και η Αμβρακία. Στις οροσειρές με τα ασβεστολιθικά πετρώματα επικρατούσε λειψυδρία, γι' αυτό και η περιοχή σήμερα ονομάζεται Ξηρόμερο. Καθώς στις δυτικές ακτές, στην πλευρά του Ιονίου, ελάχιστα ήταν τα καλά λιμναία, και όσα υπήρχαν ανήκαν κυρίως στις κορινθιακές αποικίες, οι Ακαρνανές ήταν κατεξοχήν αγρότες-γεωργοί και λιγότερο ναυτικοί. Από ορισμένους συγγραφείς θεωρούνταν Έλληνες, και από άλλους επαινόταν για την εντιμότητα και την αγάπη τους για ελευθερία. Επίσης, μαρτυρείται για τους Ακαρνανές, όπως και για τους Αιτωλούς, ότι διατήρησαν για πολλούς αιώνες την πανάρχαια συνήθεια του «σιδηροφορεϊσθαί», να ζουν δηλαδή συνεχώς οπλισμένοι. Ωστόσο, ποιοί είναι οι προκάτοχοι της γης τους και πότε ακριβώς η ελληνική φυλή των Ακαρνανών εγκαθίσταται στην περιοχή, παραμένει άγνωστο, καθώς και εάν είναι αυτοί που δέχονται τον μυκηναϊκό πολιτισμό. Οι μύθοι και οι αρχαίοι συγγραφείς παραδίδουν Κουρήτες και Λέλεγες ως παλαιότερους κατοίκους. Πάντως, η Ακαρνανία απουσιάζει από την επική παράδοση. Η γλώσσα τους είναι η βορειοδυτική διάλεκτος, συγγενής της δωρικής.

Τα παλαιότερα ίχνη κατοίκησης ανάγονται στην Παλαιολιθική εποχή και ειδικότερα στη Μέση Παλαιολιθική (100000-40000 π.Χ.), όπως μαρτυρούν πρόσφατα ευρήματα, που ωστόσο δεν έχουν ακόμη συστηματικά μελετηθεί. Τα πιο σημαντικά (λίθινα εργαλεία) προέρχονται από το οπίλαιο Χοιρονήσι ή Χοιροοπιλιά στην περιοχή της Νέας Γλαγιάς Παλαίρου και από

ορισμένες υπαίθριες θέσεις στην ευρύτερη περιοχή της Χερσονήσου της Πλαγιάς, Σημαντική υπαίθρια θέση είναι μία ακόμη κοντά στα Σαρδίνια Αμφιλοχίας, καθώς επίσης ομάδες θέσεων σε αναβαθμίδες του Αχελώου, που βρίσκονται στη Στράτο, την Υψηλή Παναγία και το Ματούκι. Μια άλλη ομάδα θέσεων αφορά σε αναβαθμίδες των λιμνών της Αμβρακίας και του Οζερού.

Η Νεολιθική εποχή (7n-4n χιλιετία π.Χ.) αντιπροσωπεύεται με την κατοίκηση στο οπλίαιο του Αγίου Νικολάου στον Αστακό (εικ. 42, 43, 726), ενώ οικιστικά κατάλοιπα της Τελικής Νεολιθικής (4n χιλιετία π.Χ.) εντοπίστηκαν στη θέση Λαγκάδα Λεπενούς. Επιφανειακά ευρήματα αυτής της εποχής προέκυψαν και από τις επιφανειακές έρευνες στη Στρατική (πεδιάδα Στράτου-Λεπενούς), καθώς και στη χερσόνησο της Πλαγιάς (Πάλαρος και άλλου).

Στην Πρωτοελλαδική περίοδο ανήκει σημαντική εγκατάσταση, η οποία βρέθηκε βυθισμένη κοντά στον όρμο του Αγίου Παντελεήμονα στο Πλατυγιάλι Αστακού (εικ. 728-729). Πρόκειται για τρία οικοδομικά συγκροτήματα και μέγαρο, με κυριότερη οικοδομική φάση αυτή της Πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου (2700-2200 π.Χ.). Στο ένα κτηριακό συγκρότημα βρέθηκαν τρεις παιδικές ταφές σε αγγεία. Στην Πρωτοελλαδική ΙΙΙ περίοδο (2200-2000/1900 π.Χ.) ανήκει τύμβος στο Λουτράκι Κατούνας στον Αμβρακικό κόλπο (εικ. 730). Στη βόρεια περιφέρεια του υπήρχαν τρεις ταφές σε αντίστοιχους λάκκους και δύο σε ταφικούς πύθους. Τους νεκρούς συνόδευαν φτωχά κτερίσματα. Βρέθηκαν εργαλεία από πυριτόλιθο, όστρεα, αιχμές βελών, αστράγαλοι, ενώ μια ταφή σε πιθάρι περιείχε προχόσικη αμαυρόχρωμης διακόσμησης.

726

727

725, 727. Ο Αχελώος, ο μέγιστος των ποταμών της αρχαίας Ελλάδας, είχε θεοποιηθεί και θεωρείτο ο βασιλιάς των ποταμών. Ένας από τους γνωστότερους και ευρύτερα διαδεδομένους μύθους αφορά στην πάλη του με τον Ηρακλή. Ατία της πάλης ήταν η Διπνείρα, κόρη του βασιλιά Οινέα. Στην τελική φάση του αγώνα ο Ηρακλής νικά τον μεταμορφωμένο σε ταύρο Αχελώο, αποκόπτοντας, επιπλέον, το δεξί του κέρα. Ο Αχελώος αξιώνει την επιστροφή του κέρατος, δίνοντας σε αντάλλαγμα το κέρα της Αρμιάθειας. Σύμφωνα με τον Στράβωνα και τον Διόδωρο, η πάλη συμβόλιζε τους αγώνες των κατοίκων της Ακαρνανίας να δαμάσουν τους εκχειλισμούς και την ορμητική ροή του Αχελώου, ενώ το κέρα της Αρμιάθειας ήταν ο επικεφαλής έλεγχος αυτής. Απειρες είναι οι απεικονίσεις του ποταμού αυτού θεού σε έργα τέχνης (εικ. 725). Η κεφαλή του Αχελώου απεικονίζεται σε νομίσματα του Κοινού των Ακαρνάνων και άλλων ακαρνανικών πόλεων (π.χ. Στράτου, Ονιάδων [εικ. 766] κ.ά.). Η παράσταση αυτή είναι από ερυθρόμορφο κρατήρα, γύρω στο 460-450 π.Χ. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

726. Υδρία με διακόσμηση τύπου «firfitnis». Προέρχεται από το οπλίαιο στον Άγιο Νικόλαο Αστακού. Μέση Νεολιθική περίοδος. Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

728 729

730

728, 729. Πλατυγάδι Αστακού. Απόψεις της υποβρύχιας ανασκαφικής έρευνας του 1986, που διενεργήθηκε με αφορμή την κατασκευή διαλυτηρίου πλοίων στον ομώνυμο κόλπο. Αποκαλύφθηκαν τμήματα οικισμού της Προτοελλαδικής ΙΙ περιόδου (μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ.), ο οποίος αναπτυσσόταν παράλληλα προς τη σημερινή ακτογραμμή. Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζουν μεγαρόσημο κτήριο, παιδικές ταφές μέσα σε αγγεία κάτω από δάπεδα οικιών, χυποτικά και λεπτή κεραμική, και σφαιριό από τη Μίλο. Η έρευνα έβρινε ημιτελής λόγω του οωστικού και επείγοντος χαρακτήρα της ανασκαφής.

730. Λουτράκι Κατοίνιας. Θολωτός μυκηναϊκός τάφος. Ο τάφος, με προανατολισμό από βορρά προς νότο, είχε θεμελιωθεί στο μέσον Προτοελλαδικού ΙΙΙ τύμβου (2200-2000/1900 π.Χ.). Το στόμιο του είναι στενό και γαμπλό, αλλά ιδιαίτερα μακρύ, στεγασμένο κατά την ιδιαιτερότητα των θολωτών τάφων της Αιτωλοακαρνανίας και της Δυτικής Ελλάδας γενικότερα. Η θόλος του διατρέπεται σε 27 στρώσεις. Από τα λίγα ευρήματα που συγκεντρώθηκαν από το εσωτερικό του, καθώς ο τάφος βρέθηκε συλημένος, φαίνεται ότι κατασκευάστηκε στο 1480/1450 π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε έως το 1150 π.Χ.

731-733. Κουβαράς. Στο ύψωμα Ραχούλι, βόρεια της λίμνης Οζερού, τον Ιούλιο του 2007 αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος της τελευταίας μυκηναϊκής (Υποελλαδικής ΙΙΙΓ) περιόδου (1200-1100 π.Χ.). Ο τάφος είναι ιδιαίτερα σημαντικός για το περιεχόμενό του, καθώς περιείχε σύνολο από χάλκινα όπλα (ξυστός κνημίδων, δύο ξίφη, αιχμές δόρατος και βέλους), τριποδικό χάλκινο λέβητα, πύλα αγγεία και μία χρυσή κύλικα, μοναδικά έως σήμερα εύρημα της περιόδου αυτής. Πρόκειται για πλούσια κτερισμένη ταφή πολεμιστή, ο οποίος προφανώς κατείχε σημαντικό αξίωμα στην περιοχή αυτή.

Η αποκάλυψη άλλων τσοφόρων τάφων της Υποελλαδικής ΙΙΙΓ/Υπομυκηναϊκής περιόδου (1200-1050 π.Χ.) λίγο βορειότερα ενισχύει την άποψη ότι στην περιοχή του Κουβαρά υπάρχει ακραία μυκηναϊκή εγκατάσταση σε θέση στρατηγικής σημασίας, που ήλεγχε το πέρασμα από την ενδοχώρα προς τον Αιθραϊκό κόλπο.

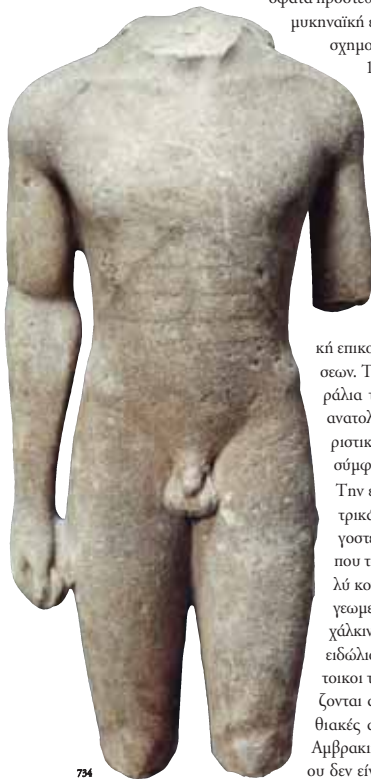

732

733

734. Κορμός κοίρου από τον ναό του Απόλλωνος στο Ακτιο, ύψους 1 μ. Ναξικό ή κορινθιακό εργαστήριο, περίπου 550 π.Χ. Πρόκειται για τον ένα από τους δύο κοίρους που βρέθηκαν μεταξύ άλλων ευρημάτων από τον Γάλλο πρόξενο στα Ιωάννινα Charles François Noël Champrouseau, κατά τη σύντομη έρευνά του στο ιερό το 1867. Τα δύο αγάλματα στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στο Μουσείο του Λουβρύου στο Παρίσι.

734

Για την επόμενη περίοδο, τη Μεσοελλαδική (2000-1600 π.Χ.), αν και απουσιάζουν τα ανακατασκευασμένα και οι δημοσιεύσεις, ωστόσο έχουμε αρκετά στοιχεία από τις περιοχές του Αστακού, Λουτρακίου Κατούνας (όπου και ο τύμβος της 3ης χιλιετίας π.Χ.), Στράτου, Παλαιομάννας και Λεπενούς. Στις περισσότερες από τις παραπάνω περιοχές παρατηρείται ζωή και κατά την επόμενη, μυκηναϊκή περίοδο: στο οπίσθιο στη θέση Γράβες Αστακού, εγκατάσταση στη Λούτσανα Αστακού, οικισμός στη Λαγκάδα Λεπενούς. Αξιοσημείωτος είναι ο αριθμός των θολωτών τάφων. Δύο στο Λουτρακί Κατούνας (εκ των οποίων ο ένας ήταν σχεδόν κατεστραμμένος), ένας μεγάλων διαστάσεων στη θέση Μίδα μεταξύ Πενταλόφου και Παλαιομάννας, δύο μικροί στη Χρυσοβίτσα Σηρομέρου (κοντά στην αρχαία πόλη Κόροντα), ενώ πρόσθετα προστέθηκε ένας ακόμη που αποκαλύφθηκε στην Κεχρινιά Βάλτου. Μια νέα μυκηναϊκή εγκατάσταση αποκαλύφθηκε στον Κουβαρά με την ύπαρξη κιβωτίο-σχημο τάφου του τέλους της Υστεροελλαδικής ΙΙΙΓ περιόδου (περί το 1200-1100 π.Χ.) με πλούσια, σπάνια και πολύτιμα ευρήματα (εικ. 731-733). Στις περισσότερες των περιπτώσεων, οι προϊστορικές αυτές εγκαταστάσεις βρίσκονται κοντά σε κοιλάδες ή πεδιάδες, οι οποίες προσφέρονται για γεωργικοντροφοική εκμετάλλευση, προσδιορίζοντας έτσι και τον χαρακτήρα τους. Συγχρόνως, βρίσκονται κοντά σε χερσαίες οδοί επικοινωνίας ή μικρότερα φυσικά περάσματα, αλλά και θαλάσσια, όπως είναι η περιοχή του Αστακού, που φαίνεται ότι θα πρέπει να είχε επαφή με το απέναντι νησί της Κεφαλονιάς και συγχρόνως να επικοινωνούσε με την ενδοχώρα, όπως π.χ. με την περιοχή της Χρυσοβίτσας (Κόροντα). Το Λουτρακί Κατούνας στον Αμβρακικό κόλπο θα μπορούσε να αποτελεί θαλάσσιο εμπορικό σταθμό, εξασφαλίζοντας την εξωτερική επικοινωνία και άλλων πιο απομακρυσμένων από τη θάλασσα εγκαταστάσεων. Τα ευρήματα της μυκηναϊκής περιόδου μαρτυρούν επαφές με τα παράλια της Αχαΐας, την Ήπειρο και τα Ιόνια νησιά. Στην ανάπτυξη των ανατολικότερων περιοχών, πάντα, ήδη από τα προϊστορικά χρόνια καθοριστικό ρόλο θα πρέπει να διαδραμάτιζε ο ποταμός Αχελώος, ο οποίος σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς ήταν πλωτός μέχρι τον Στράτο. Την επόμενη περίοδο, τους λεγόμενους Σκοτεινούς Αιώνες και τα γεωμετρικά χρόνια (11ος-8ος αι. π.Χ.) οι γνώσεις μας για την περιοχή είναι λιγοστές. Ωστόσο, κοντά στην ακρόπολη της Παλαιομάννας (εικ. 741), που ταυτίζεται είτε με τη Σαυρία είτε με την Μητρόπολη και βρίσκεται πολύ κοντά στον Αχελώο, στη δεξιά όχθη του, ερευνήθηκαν πιθάρια πρωτογεωμετρικών χρόνων με κτερίσματα που περιελάμβαναν πλίνα αγγεία και χάλκινα κοσμήματα, ενώ από παράδοση προέρχονται γεωμετρικό χάλκινο ειδώλιο ίππου και χρυσοί σφηνκωτήρες. Την εποχή του αποικισμού οι κάτοικοι των παράλιων περιοχών δέχονται την κορινθιακή επίδραση, επηρεάζονται από το εμπόριο και αφομοιώνουν τα φύλλα του εσωτερικού. Κορινθιακές αποικίες που ιδρύονται τον 7ο αι. π.Χ. είναι το Ανακτήριο στον Αμβρακικό κόλπο, η Λευκάδα και το Σόλλιον, η ασφαλής ταύτιση του οποίου δεν είναι γνωστή, οστόσο επικρατέστερη παραμένει η ταύτισή του με την

περιοχή της Πογωνιάς. Η Λευκάδα κατείχε εδάφη και στις δυτικές ακτές της Ακαρνανίας, τη λεγόμενη *περαιά*. Οι αποικίες αυτές λαμβάνουν μέρος στους Περιοικούς πολέμους. Η Λευκάδα και το Ανακτόριο παίρνουν μέρος στην μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.) με 800 άνδρες, και τα ονόματα των δύο πόλεων αναγράφονται στον χρυσό τρίποδα που αφιέρωσαν οι Έλληνες στους Δελφούς. Στις αποικίες χρησιμοποιείται το κορινθιακό αλφάβητο και οι κοπές των νομισμάτων ακολουθούν τους κορινθιακούς τύπους. Στην υπόλοιπη Ακαρνανία χρησιμοποιείται η αρχαϊκή γραφή.

Το Ανακτόριο αναδεικνύεται σε σημαντικότερη πόλη ήδη από τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Τον 6ο αι. π.Χ. είναι οργανωμένη και διαθέτει τουλάχιστον ένα λιμάνι. Καθώς δεν έχουν γίνει ακόμη ανασκαφές στην περιοχή της αγοράς, την ευρωστία της μας αποκαλύπτουν ανεσκαμμένα τμήματα του δυτικού νεκροταφείου της, με κορινθιακά και αττικά ευρήματα, μέσα από το οποίο διερχόταν ο αρχαίος δρόμος που οδηγούσε στο Άκτιο. Εκεί είχε ιδρυθεί ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. ιερό προς τιμή του Ακτίου Απόλλωνος, την επιμέλεια του οποίου είχε η πόλη του Ανακτορίου (εικ. 734). Ο Απόλλων είναι μία από τις κύριες κορινθιακές θεότητες που γνώρισε ιδιαίτερη λατρεία σε όλες τις αποικίες της μητρόπολης.

Τον 5ο αι. π.Χ. πολλές από τις ακαρνανικές πόλεις είναι ήδη διαμορφωμένες σε αστικά κέντρα ευρύτερων περιοχών. Κόβουν δικά τους νομίσματα, υιοθετώντας τον κορινθιακό σταθμιστικό κανόνα, αλλά και την εικονογραφία των κορινθιακών νομισμάτων. Σταδιακά κόβουν νομίσματα η Αλυζία, το Ανακτόριο, το Άργος Αμφιλοχικό, ο Αστακός, ο Εχίνος, το Θύρρειο, τα Κόροντα, η Λευκάδα, η Μητρόπολη, ο Σπράτος και πιθανόν η Πάλαυρος, το Σόλλιο και οι Φοιτίες. Διατηρούν δικές τους εκκλησίες και στρατηγούς, ωστόσο στην εξωτερική πολιτική και τον πόλεμο δρουν ενωμένοι σε Κοινό, το οποίο έχει συσταθεί πριν από το 400 π.Χ. (ρητή αναφορά σε αυτό, πάντως, γίνεται για πρώτη φορά το 389 π.Χ.). Νομίσματα κόβει και το

735. Αρχαία Λιμναία. Η οχύρωσή της περιλαμβάνει την τειχομένη ακρόπολη και δύο μακρά σκέλη που κατέχροντα προς τον μυθό του Αμφρακικού κόλπου και έφθαναν μέχρι τη θάλασσα. Η ακρόπολη είχε εσωτερικό διατείχημα, καθώς επίσης σύστημα από εσοχές-εξοχές και πολυάριθμους πύργους. Το ανατολικό μακρό σκέλος είναι από τα καλύτερα διατηρημένα τμήματα της οχύρωσης, με το ύψος του να φθάνει έως και 5-6 μ.

736. Πάλαυρος. Τα τείχη της αρχαίας πόλης, από τα υψηλότερα σωζόμενα, διατηρούνται σε ύψος μέχρι 12 μ. Άποψη του δυτικού τμήματος οχύρωσης (εσωτερική πλευρά), με κλίμακα ανόδου στον περιδρόμο.